

Міністерство освіти і науки України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Кафедра суспільних дисциплін

*І Всеукраїнська студентська
археологічна конференція*

**СТАРОЖИТНОСТІ, ПАМ'ЯТКИ,
АРХЕОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ
УКРАЇНИ – ПОГЛЯД МОЛОДИХ
ВЧЕНИХ**

20 ЛИСТОПАДА 2024 РОКУ

Хмельницький – 2025

Рецензенти:

Квітковський В. І. – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії, археології та гуманітарних наук Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, науковий співробітник Відділу археології Києва ІА НАН України.

Баженов О. Л. – кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол № 12 від 16 травня 2025 р.) та вченої ради Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол № 5 від 21 травня 2025 р.).

Редакційна колегія:

Шоробура І. М., ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор (гол. ред.);

Островий В. М., завідувач кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат історичних наук, доцент (заст. гол. ред.);

Семенчук С. О., кандидат історичних наук, доцент (відп. ред.);

Бучківська Г. В., декан гуманітарного факультету Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор;

Галус О. М., проректор з наукової роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор;

Поліщук О. С., проректор з науково-педагогічної роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор філософських наук, професор.

С 77 Старожитності, пам'ятки, археологічні знахідки України – погляд молодих вчених: матеріали І Всеукраїнської студентської археологічної конференції (м. Хмельницький, 20 листопада 2024 р.) [І. М. Шоробура (гол. ред.), В. М. Островий (заст. гол. ред.), С. О. Семенчук (відп. ред.), Г. В. Бучківська та ін.]. Хмельницький: ХГПА, 2025. 60 с.

Збірник матеріалів Всеукраїнської студентської археологічної конференції, що висвітлює актуальні питання старожитностей, пам'яток та археологічних знахідок України. Адресований широкому колу читачів, включаючи студентів, науковців, вчителів закладів загальної середньої та вищої освіти та всіх, хто цікавиться археологічною спадщиною України.

©Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, 2025

© Автори статей

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Панасюк Вікторія До питання щодо первинної обробки археологічного матеріалу	4
Мазур Роман Давньоруське городище Божськ	8
Тарчевський Андрій Давньоруські городища Новоушиччини	13
Сівак Максим Археологічні дослідження ружичанського могильника Черняхівської культури	17

СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА РАННЬОМОДЕРНА АРХЕОЛОГІЯ

Ващенко Яна Відносини у трикутнику Русь-Візантія-Хозарія у IX – першій половині X ст.	22
Бочуля Максим Історія будівництва мінарету костелу Петра і Павла у місті Кам'янець-Подільський	25
Туранська Крістіна, Бочуля Максим Надпис під штукатуркою арабською мовою XVIII ст. в палаці Крупенських	30

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ільчук Артем, Бочуля Максим Історіографія дослідження курганів міста Хмельницький	35
Оковита Юлія Фортифікаційні споруди як частина культурної спадщини: віу середньовічних замків до сучасних фортифікаційних комплексів	40
Казмерчук Ангеліна Замки та палаци Вінниччини як фактор розвитку туризму: історична спадщина, сучасні тенденції та перспективи.	44
Романовська Софія Туризм на Тернопільщині: можливості для розвитку через історичні та фортифікаційні об'єкти.	47
Нікітін Олександр Туризм на Рівненщині: можливості для розвитку через історичні та фортифікаційні об'єкти	51

ВИДАТНІ ПОСТАТІ В АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

Баженов Максим «Дорожні нариси Поділля» К. Мельник-Антонович як джерело до археологічного вивчення Середнього Подністров'я	55
--	----

Тарчевський Андрій

студент групи І-316

гуманітарного факультету

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Науковий керівник – к. і. н., доцент Семенчук С. О.

Давньоруські городища Новоушиччини

У публікації йтиме мова про давньоукраїнські городища Новоушиччини, подається загальна наукова інформація про городища та історія досліджень цих пам'яток археології. Значна увага автора прикута до речових знахідок та датуючого матеріалу, головним із яких є віднайдені керамічні комплекси. Історична і культурна спадщина Новоушиччини є невід'ємною складовою частиною культурного надбання Хмельницької області й України зокрема.

Ключові слова: *Пам'ятка, городище, вал, рів, Новоушиччина.*

Новоушицький район розташований у південно-східній частині Хмельницької області в лісостеповій зоні України. Подільське плато займає всю територію району і є дещо витягнутим із півночі на південь. Ландшафт району різноманітний і характеризується рівнинним, сильно розчленованим рельєфом, порівняно теплим помірно-континентальним кліматом, середньою родючістю ґрунтів. На території сіл, селищ і колишніх містечок Новоушиччини збереглося чимало історичних, археологічних та архітектурних об'єктів і пам'яток, які презентують культурний потенціал цього наддністрянського регіону Хмельниччини.

Городища – це залишки давніх укріплень часів Давньої Русі, що відповідали потребам кругової оборони та були оточені земляними валами і ровами. Городища будувалися переважно у важкодоступних місцях – на високих мисах та останцях. Збереглися до нашого часу у вигляді високих пагорбів різної величини, з яких відкриваються мальовничі краєвиди.

Більшість городищ IX-XIII ст. лівобережжя середньої течії Дністра розташовані на мисах, що пояснюється значною кількістю на цій території завдяки численним річкам і струмкам. Така топографія городищ взагалі характерна для південноруських земель. Природні схили мисів часто ескарпували, посилюючи їхню крутизну [1 с. 84].

Досить велику роль на городищах Новоушиччини відігравало саме розташування. Розглянемо окремі із них.

Гарячинці (ур. Городище, або татарська поляна – за 2,2 км на схід від с. Куражина на високому мисі, утвореному правим берегом р. Калюс і двома ярами). Майданчик – 0,5 га.

Загальна площа – 0,8 км². XII-XIII ст. ймовірний час функціонування укріплення – 1230-1260 роки.

Залишки князівської фортеці Каліус, що згадується в Галицько-Волинському літописі під 1242 р. Крайній південно-східний літописний укріплений пункт Галицько-Волинського князівства. Два вали з напольного боку. Між ними був досить глибокий рів. В'їзд простежувався з північно-західного боку майданчика городища. З південного, більш вузького боку майданчик городища був захищений валом, а на відстані ще близько 30 м – другим, дуже невисоким валом. Усі вали насипані в основному з каміння. Материкова скеля лежить на глибині близько 10-20 см над поверхнею, тобто безпосередньо під дерновим шаром. У цьому шарі знайдено кераміку XII-XIII ст., фрагменти скляних браслетів і фрагмент господарського ножа. Бокові сторони майданчика городища обмежені крутими й дуже високими схилами, на них розкидані кам'яні брили.

Городище наприкінці XX ст. майже повністю знищене кар'єром, який пошкодив також культурний шар трипільського поселення. У XIX ст. тут знайдено два залізні ромбоподібні наконечники стріл, хрест-енколпійон (переданий 1890 р. у Подільське давньосховище з бібліотеки Подільської духовної семінарії; 8х5,7 см.; мідний сплав, литво, XIII ст.?) та бронзову іконку із зображенням святих Бориса й Гліба.

Глибівка (урочище Димів на мисі між лівим берегом р. Калюс і лівим бортом глибокого яру, по дну якого тече струмок; за 0,8 км на північний схід від затопленої долини частини села, за 2 км на захід від с. Вільховець) 0,8 га (34х60 м), датується IX-XI століттям.

У плані – городище овальної форми. На майданчику – декілька великих валунів, до стрілки мису він понижується на 20-25 м. Оточене з напольного боку дугоподібним валом, заввишки до 3,6 м (ширина основи – 12,5 м). Він насипаний на кам'яній відмостці, в основі його – зрубна конструкція. У ході розчистки валу у 1972 р. обстежено обгорілі колоди, котрі утворювали кліті, заповнені землею, глиною, камінням і уламками посуду. З напольного боку вал оточений ровом завширшки 4 м і завглибшки до 1,5 м. Потужність культурного шару – 40-60 см. У 1972 р. у закладених траншеях на городищі було знайдено три ножі завдовжки 9,9х7 4х10,5 см, два широколисті черешкові наконечники стріл, залізне кільце діаметром 4,6 см і завтовшки 0,5 см, фрагмент залізних ножиць для стрижки овець, фрагмент невідомого виробу з кістки з орнаментом у вигляді прямих ліній, значна кількість кісток, обгорілі зерна бобових. Встановлено, що Глибівське городище було знищено в результаті раптового нападу наприкінці XI ст., горілий шар якого становить до 30 см [3, с. 212-215].

Мала Шурка (північно-західна околиця села) площа 7-8 га. XI-XII ст.

Умовна позначка «городище невизначеного типу Малої Шурки присутнє на археологічній карті Ю. Січинського. До нашого часу це була практично вся інформація у науковій літературі про цю пам'ятку. Городище знаходилося на лівому борті глибокого яру, що розділяє Малу Шурку й сусіднє с. Хребтіїв (по дну яру тече струмок Петрів Батіг). З півночі і з півдня городище захищене ще двома ярами, що заходять у вже згаданий яр. Зі східного, єдиного незахищеного ярами боку майданчик городища відгороджений від поля одним валом. У північній частині він значно знівельований і зберігся на висоту до 1,5 м. Південна частина заросла деревами й кущам, ділянка валу збереглася краще на висоту до 4-5 м. З напольного боку перед південною ділянкою валу видно сліди рову, завширшки 15-20 м. По гребеню валу у його північній частині йде польова дорога. Ще одна дорога перерізала вал у його південній частині. У розрізі валу досить добре видно його внутрішню структуру, якихось слідів дерева у його конструкції не помітно. Майданчик городища понижується зі свого центру у напрямку всіх трьох ярів. Одразу ж за майданчиком, на схилі яру з боку села Хребтіїв. Крім цього, воду давнє населення городища могло брати зі струмків, що течуть по дну всіх згадних ярів.

Городище поблизу с. Пиживка розташоване в ур. Дівич Гора за 1,3 км на захід від села, на високому мисі над р. Дністер, займає кінець мису. Уперше обстежене в третій чверті XIX ст. У вузькій мисовій частині городища в 1977 р. споруджено опору високовольтної лінії електропередачі, якою переплановано частину майданчика і знесено внутрішній вал. Територія майданчика городища у південній частині кам'яниста, на схилах мису багато кам'яних брил. На окремих ділянках у східній частині майданчика городища виявлено невиразні дрібні фрагменти ліпної кераміки (раннього залізного віку) та залишки спаленої деревини. Час спорудження укріплень достеменно не з'ясовано. Можливо, слов'яно-руське населення використовувало давніші укріплення [4, арк. 1-19].

Пилипи-Хребтіївські (на захід від села, на високому скелястому мисі, обмеженому з двох сторін глибокими ярами, по одному з яких тече струмок, що перетинає село; на лівому березі р. Данилівки) та займає площу 1 га, датується X – поч. XI століття.

Городище досліджувалося на рівні археологічних розвідок П. Раппопортом 1963 р., С. Маярчаком 2005 р. З напольного боку майданчик городища захищений дугоподібним валом і ровом. Висота валу від дна рову близько 2,5 м. Завширшки вал, що помітно розсунувся у внутрішній бік майданчика, близько 7 м. Ширина рову перед валом – близько 6 м. Вал насипано з коричневого суглинку і великого каміння, має сліди сильної пожежі. У кількох місцях майданчика помітні сліди шурфів. Дитинець городища рівний, помітно понижується в бік мису, частково заріс кущами та рінотрав'ям. Довжина його 110 м,

найбільша ширина 180 м. З північно-східного боку (там, де закінчується вал) майданчик городища огинає стара дорога, вже сильно заросла кущами. Можливо, саме з цього боку був в'їзд в укріплення у часи його функціонування. По краях городища і, особливо, на його схилах у 1963 р. зібрано кераміку; знайдено також залізний ніж. У шурфі 1х1 м, закладеному у 2005 р. із внутрішнього боку валу (приблизно на середині його довжини) було знайдено каміння (вапняк) і перепалений до червоного кольору й твердого стану ґрунт. Траплялися також кілька фрагментів горілої деревини, один фрагмент кістки та невиразний фрагмент кераміки. Материк на місці шурфу зафіксовано на глибині 1,1 метра.

Хребтіїв (ур. Погоріла на трикутному мисі, при впадінні річок Данилівки в Дністер, за 2 км на південь від села; за 30 м від городища – опора ЛЕП), понад 1 га. IX – X століття.

Городище має два дугоподібні вали, які відокремлюють мис від основної частини плато. Вони розміщені на відстані близько 50-60 м один від одного, заввишки до 2 м, частково заросли кущами. В одному місці вали перерізані дорогою, в іншому – ще одна дорога пролягла прямо через гребінь валу. Ровів перед валами немає. Перший (мисовий) майданчик завдовжки 60 м при найбільшій ширині 80 м, другий також 60 м завдовжки при найбільшій ширині 140 м. У попереку городище має близько 120 м. Внутрішній вал проходить приблизно посередині між стрілкою мису і зовнішнім валом. На городищі майже відсутній культурний шар (навіть у ямах, викопаних на майданчику городища), виявлено тільки поодинокі фрагменти кераміки доби пізньої бронзи та IX – X ст. На ділянці між валами, приблизно на однаковій відстані один від одного, були розміщені круглі у плані купи вапняку, злегка задерновані зверху. Городище частково заросло кущами та різнотрав'ям. З обох боків на крутих схилах мису розкидані великі кам'яні брили, які теж могли використовуватися в оборонній системі городища. Біля північно-західної ділянки зовнішнього валу (з напольного боку) є невеликий кар'єр, котрий дещо пошкодив вал [2, с.34-38]. На думку дослідників це укріплення належить до городищ-сховищ.

Отже, таким чином згадані середньовічні укріплені центри Новоушиччини є важливими об'єктами для вивчення археологів та пам'яткоохоронців, які засвідчують про високий культурно-економічний розвиток регіону у IX – XIII століть.

Список використаних джерел та літератури:

1. Маярчак С. П. Історико-культурний розвиток Середньодністровського Лівобережжя у IX-XIII ст. і формування Пониззя: Монографія. Хмельницький: ФОП Сторожук О. В., 2018. 488 с.

2. Маярчак С. П. Археологічні пам'ятки IX-XIII ст. Лівобережжя Середнього Подністров'я. Кам'янець-подільський: ПП Мошак М. І., 2006. 96 с.

3. Баженов О. Л. Давньоруське Глибівське городище IX–IX ст. в системі оборонних споруд Середнього Подністров'я. // V Міжнародна археологічна конференція студентів та молодих учених: Київ 22–24 квітня 1997 р. Наукові матеріали / Ред. кол. Андрощук Ф. О. Малєєв Ю. М. та ін. Київ: Київський нац. ун-т. 1997. С. 212–215.

4. Маярчак С. П. Звіт про археологічні розвідки на території Новоушицького й Віньковецького районів Хмельницької області у 2005 р.// НА ІА НАНУ. 2006. 19 арк.

Сівак Максим

студент групи І-316

гуманітарного факультету

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Науковий керівник – к. і. н., доцент **Семенчук С. О.**

Археологічні дослідження ружичанського могильника Черняхівської культури

Ружичанський могильник, розташований у межах річки Дністра та Південного Бугу, є важливою археологічною пам'яткою, що дає змогу відтворити картину життя та поховальних обрядів місцевого населення в кінці II — початку IV століття н. е. Вивчення цього некрополя дозволяє простежити етапи розвитку черняхівської культури, а також взаємодії місцевих традицій з сусідніми культурами.

Ключові слова: *Ружичанка, могильник, поховання, Черняхівська культура, поховальний обряд.*

Стратиграфічний аналіз археологічних досліджень Ружичанського могильника надає важливу інформацію про період його функціонування. Поховання, що перекривають одне одного, дозволяють більш точно датувати різні етапи використання некрополя. Дослідження показують, що могильник розвивався протягом кількох століть, починаючи з кінця II століття н. е. і, ймовірно, тривав до початку V століття [3, с. 140].